

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

Jiří Klabal

**MALÝ ČLOVĚK V TVORBĚ
ANTONA PAVLOVIČE ČECHOVA**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí práce: Mgr. Daniel Jakubíček, Ph.D.

OLOMOUC 2014

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vyhotovil samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 1. 4. 2014

.....
Jiří Klabal

Zde bych chtěl poděkovat vedoucímu své bakalářské práce, panu Mgr. Danielu Jakubíčkoví, Ph.D., za cenné a užitečné rady a připomínky.

OBSAH

Úvod.....	5
1. Postavení A. P. Čechova v kontextu ruské a světové literatury	6
2. Literární typ A. P. Čechova.....	10
3. Obraz "malého člověka" v ruské literatuře	14
4. „Malý člověk“ v díle A. P. Čechova (analýza vybraných motivů)	17
4.1. „Malý člověk“ toužící po štěstí.....	17
4.2. „Malý člověk“ hledající podstatu existence.....	19
4.3. „Malý člověk“ - konflikt stádnosti a hledání vyšších cílů	23
4.4. „Malý člověk“ bojící se života.....	25
4.5. „Malý člověk“ povrchní, plytký.....	28
4.6. „Malý člověk“ venkovsky prostý	30
Závěr.....	35
Zdroje.....	36

„Došel jsem... tak daleko, že mohu spát na zemi nahý a žrát trávu. Nic nepotřebuji a nikoho se nebojím a cítím se tak, že není člověka bohatšího a svobodnějšího než já...“

Anton Pavlovič Čechov

ÚVOD

Tato bakalářská práce má za úkol zabývat se „malým člověkem“ v tvorbě ruského dramatika a prozaika konce 19. století Antona Pavloviče Čechova. Klade si za cíl sledovat, jak postava „malého člověka“ proplouvá kompletně celou tvorbou tohoto vystudovaného lékaře původem z černomořského Taganrogu, v jehož dílech je vždy na prvním místě právě obyčejný člověk. V naší práci se nebudeme věnovat životopisným údajům autora, které by byly jen pouhým opakováním chronicky známých faktů, ale pokusíme se dopodrobna objasnit termín „malý člověk“, diferencovat možnosti různé interpretace tohoto abstraktního pojmu, analyzovat a na konkrétních ukázkách textu prezentovat námi vysledované významy „malého člověka“ a všechny s ním spojené souvislosti. Práce je rozdělena do čtyř kapitol.

V první kapitole se pokusíme vytyčit postavení A. P. Čechova v kontextu ruské i světové literatury. Upozorníme na jeho specifické a zcela ojedinělé postavení mezi kritickými realisty 19. století. Zdůrazníme nepopiratelný vliv na jeho pozdější obdivovatele a následovníky.

Druhá kapitola nám poslouží k popisu autorova literárního typu. Definujeme postupy, styly a myšlenkové ideje jeho tvorby v kontextu literárních, politických i kulturně-společenských událostí dané doby. Poukážeme na inovativní prvky, díky nimž dostává Čechovovo dílo progresivní charakter.

Ve třetí kapitole budeme hledat obraz „malého člověka“ v ruské literatuře. Připodobníme jej k tzv. „zbytečnému člověku“, který má v ruské literatuře 19. století nezastupitelné místo. Porovnáme Čechovova „malého člověka“ s některými jeho výraznými literárními předobrazy z děl Puškina, Lermontova, Gončarova či Turgeněva.

A konečně v kapitole čtvrté, pro naše zkoumání kapitole nejvýznamnější, přistoupíme k vlastní analýze vybraných motivů a na konkrétních ukázkách textu budeme deklarovat naše závěry. Vedle uvedené literatury mělo být dle zadání hojně čerpáno z doslovů českých vydání knih A. P. Čechova, pro krajně nevhodný ideologický podtext a tudíž nepoužitelnost převážné většiny z těchto esejů byl posléze kladen důraz spíše na vlastní úvahy, vycházející z dobré znalosti autorova díla.

1. Postavení A. P. Čechova v kontextu ruské a světové literatury

Ve druhé polovině 19. století proniká do klasické beletrie nový literární směr - kritický realismus. Průmyslová revoluce a nástup kapitalismu vedly k razantní přeměně evropské společnosti. Dosavadní lidské hodnoty vystřídal materialismus. Tržní hospodářství začalo rozdělovat společnost dle majetku. Vznikají velké třídní rozdíly, objevuje se chudoba. A jsou to právě autoři kritického realismu, kdo si začíná všimnout nepříznivého klimatu ve společnosti. Věnují se patologickému prostředí, které likviduje přirozenou psychiku člověka, a podrobují ho kritice. Za své názory se tito autoři často dostávají do konfliktu s vládnoucím režimem, např. Fjodor Michajlovič Dostojevský stráví čtyři roky v káznici na Sibiři.

V Anglii píše Charles Dickens své první romány se sociálním podtextem a předznamenává tak příchod realismu. Ve Francii ho následují Gustav Flaubert nebo Honoré de Balzac. Vrcholnou odnoží této epochy je však bezesporu realismus ruský. Honzík si všimá: „*Snad žádná literatura na světě nekladla tolik a tak naléhavých otázek jako klasická literatura ruská. Snad nikde nebyla s takovým pobouřením vyslovena krutost rozporu mezi potenciální krásou světa a konkrétní ubohostí jako určitého uspořádání, mezi tím, jaký člověk vinou daných podmínek je a jaký by mohl být. Snad nikde se však také tolik nevěřilo v člověka, nehorovalo o člověku, tolik nehledaly všemožné cesty k jeho nápravě i k nápravě celé společnosti jako zde.*“¹

V carském Rusku měl odklon od feudalismu daleko zásadnější důsledky než v západní Evropě. Rusko nemělo svoji osvícenskou revoluci, nemělo rozvinutou vědu, nemělo plejádu filozofů jako vyspělé západní mocnosti. Cigánek k tomu poznamenává: „*V Rusku se jedinec musel bát, že se poraní vlastní myšlenkou. Pravda se tu nepostarala sama o sebe. Bylo ji nutno bránit a člověk se stal středem, protože šlo o jeho obranu. Zde nebylo možné přijmout kantovskou morálku, která postavila do protikladu svět skutečný, kde platí zákony kauzality, a svět svobody, kde tyto zákony*

¹ Honzík in KOLEKTIV AUTORŮ, *Deset ruských novel XIX. století*. Vyd. 1. Překlad Zdenka Bergrová. V Praze: Československý spisovatel, 1960. ISBN neuveden, str. 371.

neplatí. V Rusku není onoho tichého, rozjímavého kabinetního života v ovzduší věd a umění, kterým žili Němci. Není tu veselosti, vtipů, písní, které vířily v Paříži.“²

Zaostalý ruský venkov trpěl nejvíce. Výsadní postavení si v té době získává tzv. psychologický román, ať už jsou to Gogolovy Mrtvé duše, Dostojevského Zločin a trest nebo Tolstého čtyřdílná epopej Vojna a mír. Ve všech těchto dílech můžeme spatřit zaměření na utrpení člověka, jeho strádání, jeho bolest. Sledujeme, jak se postupně křiví jeho charakter, jeho lidství. Tato etapa historie bývá v Rusku označována za období přehodnocování.

Svatoňová doplňuje: „*Ruská literatura osmdesátých let nesla znaky přechodné doby. Ruský román, to nejlepší, co vytvořila ruská literatura od dob Gogolových, neměl po smrti Dostojevského a Turgeněva své pokračovatele (Tolstoj prožíval po Anně Kareninové na čas krizi). Většina literárních děl této těchto let byla blízko narodnickým sociálně osvětovým ideálům. Dávala se do služeb praktického řešení sociálních otázek ruského venkova.*“³

A právě v této době vstupuje do literatury vystudovaný lékař původem z černomořského Taganrogu Anton Pavlovič Čechov. Jeho postavení mezi ostatními spisovateli, z hlediska historie klasické literatury velmi plodného 19. století, můžeme nazvat minimálně jako specifické. Těžko Čechova k někomu připodobnit, popř. jeho dílo srovnávat s dílem jiného autora podobného ražení. Styl Čechovovy práce je v mnoha směrech ojedinělý a inovativní. Jeho tvorbu nelze srovnávat s romanopisci Hugem, Dostojevským, Balzacem nebo Tolstým. Nemyslíme tím samozřejmě co do kvality, ale do obsažnosti. Je paradoxem, že Čechovovým nikdy nenaplněným snem bylo napsat právě klasický román. A možná právě proto, že hlavním směrem Čechovovy tvorby jsou krátké povídky a dramata, dělá autora přístupnějším a snadněji uchopitelným pro běžného čtenáře.

„Všichni ostatní velcí autoři moderní ruské literatury jsou u nás podobně dobře známi, žádný z nich nám ale není takto samozřejmě blízký. Žádný z nich nám není tak samozřejmě srozumitelný, tak dobře šitý na naši míru. Gogol, Puškin, Lermontov, Gončarov, Ostrovskij, Tolstoj, Dostojevskij, Turgeněv - všichni jsou pro nás o stupeň

² CIGÁNEK, Jan. A. P. Čechov: Monografie. Praha: Orbis, 1964. ISBN 11-013-64, str. 53.

³ Svatoňová in ČECHOV, A. P. Okamžiky. Praha: Mladá Fronta, 1962. ISBN 23-092-62, str. 252.

„ruštější“, jejich postavy a postupy, myšlenky a problémy se nám zdají vždycky aspoň o maličko víc vázané na jejich vlastní zemi. K Čechovu jako by nás pojilo těsnější příbuzenství,“⁴ vysvětluje Frynta.

V Čechovových dílech nenajdeme propracované příběhy, zajímavou zápletku ani dramatické zvraty. Jeho pozornost je upřena v převážné většině na člověka, na jeho psychiku, na jeho vnitřní svět, na jeho postavení ve společnosti. Zdánlivě se může zdát, že se v Čechovových dramatech a povídkách nic neděje - a je to ostatně pravda. Sám Čechov ve své definici podkřívá tajemství své tvorby: „*V dramatu je třeba podat život takový, jaký je, a lidi takové, jací jsou. A v životě se každou minutu nestřílejí, nevěší, nevyznávají lásku. A neříkají každou minutu rozumné věci. Více jedí, pijí, běhají sem a tam, říkají hlouposti. A tohle má být vidět na scéně. Je třeba napsat takovou hru, v níž by lidé odcházeli a přicházeli, obědvali, mluvili o počasí, hráli karty... Ať je na scéně všechno tak složité a zároveň tak prosté jako v životě. Lidé obědvají, jenom obědvají, a mezitím se utváří jejich štěstí, rozbíjejí se jejich životy.*“⁵

Tímto svým pojetím se výrazně lišil od dosavadní koncepce dramatické tvorby, což se zprvu setkal s nepochopením. Jeho milovaná divadelní hra Racek (1896) při premiéře v Petrohradě zcela propadla. Nejen soudobé publikum nerozpoznalo uměleckou hodnotu Racka, ale i významný divadelní kritik A. R. Kugel ještě v roce 1933 píše: „*Nová forma (pomíjím hru Racek s její malichernou morálkou soucitu k postřelenému rackovi) dosahuje plného rozvití až ve Třech sestřích a Višňovém sadu.*“⁶

Stejně tak nepochopil jiné vrcholné Čechovovo drama I. F. Anněnskij: „*Život přikryl všechny tři sestry svým černým křídlem. Na počátku dramatu to byla ještě svobodná skupina. Každá ze tří sester chtěla a mohla, jak se jí zdálo, žít podle svého... Na konci dramatu sestry se tisknou jedna k druhé jako ovce, zastížené nepohodou... Jako vrby v poli, když je vítr bouřlivě bičuje a cuchá jejich bledé listí v jedno společné chvění.*“⁷

⁴ Frynta in ČECHOV, A. P. *Srdce nechodí samo*. Praha: Odeon, 1968. ISBN 01-119-68, str. 379.

⁵ Čechov in CIGÁNEK, Jan. *A. P. Čechov: Monografie*. Praha: Orbis, 1964. ISBN 11-013-64, str. 95.

⁶ KUGEL, A. R. *Ruskije dramaturgi: Očerki teatralného kritika*. Moskva, 1933. ISBN neuveden, str. 134.

⁷ ANNĚNSKIJ, I. F. *Kniga otraženij*. Petrohrad, 1906. ISBN neuveden, str. 158.

Nevyhneme se porovnání s jedním z největších dramatiků té doby - Henrykem Ibsenem. Tohoto norského autora sám Čechov upřímně obdivoval, přesto je však na oba nahlíženo jako na dva protipóly. Ibsen jako strážce zavedených divadelních postupů a autor protikladný moderním snahám, Čechov naopak jako patron inovativních dramatických výbojů. Svatoňová se pokouší o srovnání: „*Čechov nebyl typem umělce, který by své názory v díle formuloval přímo, nepatřil k typu ibsenovskému. Přesto však jeho dílo zvláště v dnešní době působí právě myšlenkově podnětně. Nesmíme proto přehlížet jeho uměleckou metodu nebo ji brát za samozřejmou, za jakýsi živelný realismus. Prostota situací, ve kterých se vyskytují Čechovovy postavy, jak mluví a co dělají, je zdánlivá. Jsou to díla mistrovsky komponovaná, aby budila dojem obyčejnosti.*“⁸

Čechovova dramata jsou dodnes inscenována v divadlech po celém světě. Právě jakási bezdějovost a soustředění na prožívání běžného člověka dodávají jeho dílu prizma nadčasovosti. Témata v nich zobrazená neztrácejí ani dnes nic na své aktuálnosti. Frynta zdůrazňuje Čechovovu výjimečnou pozorovací schopnost: „*Přistupuje k celku skutečnosti vždy s novou zvědavostí, z nové strany a stále s živou touhou vyzvědět na životě jeho nejskrytější pravdu. Bez předpojatosti pozoruje realitu a zdá se, jako by byl věčně na číhané, kde mu život nečekaně pootevře vyhlídku a dá porozumět. Nevymýšlí si povídku, aby uměleckými prostředky vyslovil nějakou svou předem uváženou myšlenku, nýbrž rozhlíží se zkoumavě a s úzkostlivou pozorností kolem sebe a povídky přicházejí k němu samy, zcela přirozeně a samozřejmě, a proto také často z míst a chvil, z tváří, postřehů a situací, v nichž by se umělec jiného postoje námětu nikdy nedohledal.*“⁹

Nitky Čechovových postupů je možno zřetelně sledovat u mnoha jeho pozdějších následovníků. Inspirují se jím John Dos Passos nebo Wiliam Saroyan. Také Erenburg si všímá Čechovova nepopiratelného významu pro světovou literaturu: „*Při četbě zahraničních autorů člověk vidí, jak hluboký je vliv Čechova. Říkám-li to, mám na mysli anglickou i francouzskou literaturu začátku našeho století, i spisy Préma Čanda a*

⁸ Svatoňová in ČECHOV, A. P. *Okamžiky*. Praha: Mladá Fronta, 1962. ISBN 23-092-62, str. 254.

⁹ Frynta in ČECHOV, A. P. *Melancholický dekameron: Z povídek A. P. Čechova*. Praha: Svět sovětů, 1958. ISBN neuveden, str. 145.

*Lu Süna. Těžko si bez Čechova dovedu představit novely Hemingwayovy, Pirrandellovy, Moraviovy. “*¹⁰

Hlásí se k němu autoři ztracené generace. Nejvýznamnější z této garnitury Ernest Hemingway se nikdy netajil obdivem k Čechovovi, bez jehož vlivu by nemohla vzniknout Nobelovou cenou ověřená novela *Stařec a Moře*. Sám Hemingway skládá Čechovovi poklonu svým výrokem: „*U Čechova se naučíte takové jemnosti, že když popíšete ptáka, jak chodí po zemi, čtenář bezpečně vycítí, že má křídla.*“¹¹

¹⁰ Erenburg in CIGÁNEK, Jan. A. P. *Čechov: Monografie*. Praha: Orbis, 1964. ISBN 11-013-64, str. 131.

¹¹ Hemingway in CIGÁNEK, Jan. A. P. *Čechov: Monografie*. Praha: Orbis, 1964. ISBN 11-013-64, str. 136.

2. Literární typ Antona Pavloviče Čechova

*„Strhoval bystrým postřehem, řízným vtípem, výrazně demokratickým charakterem svých realistických miniatur ze všedního života. Ale už tehdy se objevilo v jeho povídkách něco nového. Přímo zázračné umění, jak zachytit v nejúspornější zkratce typ. Stačily mu dvě tři stránky. A vykreslil na nich tak živou postavu, že na ni nikdy nezapomenete,“*¹² shrnuje stručně typizaci Čechovových postav Dolanský a Svatoňová k tomu dodává: *„Jeho díly prochází člověk, který se nemůže zbavit dojmu, že to, co dělá, není tím pravým. Ani lidé kriticky myslící, talentovaní, které autor obdařil svobodnou vůlí, rozmachem, tvořivou energií, nedovedou rozřešit bolestnou otázku, jak žít... Čechovovi hrdinové se ptají: co je to opravdový život, je vůbec něco absolutně pravdivé, znamenají něco tzv. lidské ideály, jaké místo mají v životě lidé, kteří jdou za některými z nich, kam vede jejich realizace v praxi.“*¹³

Právě v tomto postřehu je velmi výstižně popsán autorův nejčastější literární typ. Hlavním motivem Čechovových povídek je skutečně člověk tápající ve své existenci, ztracený, pátrající po smyslu svého bytí. Hledající uspokojivé naplnění své podstaty. *„Čechovova síla byla v tom, že ať zobrazoval jakoukoliv komickou scénu, zajímal ho především lidský charakter, typ jako výplod určitých životních podmínek. Čechov, kráčeje po této cestě, vzhlížel se tak hluboko do skutečnosti, že již v prvních letech své tvorby dovedl vytvořit obrazy mohutné zobecňující síly, které se plným právem řadí mezi největší hodnoty ruské literatury,“*¹⁴ zdůrazňuje Berdnikov.

Čechovovy postavy jen zřídkakdy nacházejí odpovědi, polemizují a zobecňují své postoje. Východiskem povídky či dramatu však není rozřešení názorového konfliktu, ale naopak zcela standardně zůstává konec neuzavřený. Sám Čechov o tom říká: *„Umělec nemá být soudcem svých osob a toho, o čem mluví, nýbrž toliko nezaujatým svědkem.“*¹⁵

¹² Dolanský in ČECHOV, A. P. *Vybrané povídky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1956. ISBN neuveden, str. 12.

¹³ Svatoňová in ČECHOV, A. P. *Okamžiky*. Praha: Mladá Fronta, 1962. ISBN 23-092-62, str. 259.

¹⁴ Berdnikov in ČECHOV, A. P. *Povídky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952. ISBN 301-14-4-58, str. 13.

¹⁵ ČECHOV, A. P. *Okamžiky*. Praha: Mladá Fronta, 1962. ISBN 23-092-62, str. 254.

Kouzla otevřeného konce v autorových povídkách si všimá také Frynta: „*Propadáme se do hloubky nejen ve fiktivním prostoru povídky, nýbrž per analogiam i ve svém prostoru vlastním. V tomto účinku je poslední smysl, katarze Čechovovy slovesné tvorby. Na konci všeho je otázka. Ne odpověď. Otázka a apel. Nechtějme si myslet, že sebepodrobnější analýzou prostředků dospějeme jednoduše k tomu, jako lstí, jakou dovedností a trikem nás Čechov přiměl prozřít, a vůbec už nevěřme, že této lsti, jakmile bude rozpoznána, bude možné dále použít.*“¹⁶

Čechov, přestože vnímá i nejjemnější detaily charakterů svých postav, nesnaží se je soudit, nevynáší nad nimi ortel. Spory a názorové rozdíly jednotlivých postav zůstávají nevyřešeny. Čtenáři je ponechán prostor na vlastní náhled. A je to právě jedinečná a v literatuře ojedinělá Čechovova schopnost navodit atmosféru okamžiku, do něhož jsou vnořeny postavy autorem nijak neheroizované, ale zároveň také postavy neodsuzované. Toto potvrzuje také Cigánek: „*Dramatik nikomu nepřidělil příslušnou porci spravedlnosti a pravdy, nearanžoval řešení podle zásady zlo se zlem se vrací. Čechov není svým postavám personifikovaným osudem, nestojí nad nimi jako puritán nebo moralista. Serebjakov bude dál kořistit a žít ze své scelenější a pevnější soustavy švindlů, Astrov bude pít, Sonička zase zůstane osamocená a vadnoucí. Život má svou logiku, která nepostrádá rysy neúprosnosti, ale život není sylogismus, který nám umělec předložil k řešení. Jeho konec je otevřený, a dokonce i smrtí je otevřený, protože po zániku člověka zůstává jeho dílo.*“¹⁷

Autor nerozhoduje o tom, kdo je šťastný a kdo nešťastný, kdo je vítěz a kdo poražený. V popisované situaci si čtenář sám vybírá z nabízených variant. A právě nutnost zamyslet se a utvořit si vlastní pohled otevírá v čtenářově mysli často do té doby neprobádaná místa a zákoutí své osobnosti. V dopise Suvorinovi Čechov v roce 1888 píše: „*Máte právo žádat od umělce uvědomělý vztah k práci, ale vy zaměňujete dva pojmy: řešení otázky a správné vytyčení otázky. Pouze druhé lze na umělci požadovat. V Anně Kareninové a v Evženu Oněginovi není vyřešen ani jeden problém, ale obě díla*

¹⁶ Frynta in ČECHOV, A. P. *Srdce nechodí samo*. Praha: Odeon, 1968. ISBN 01-119-68, str. 381.

¹⁷ CIGÁNEK, Jan. A. P. *Čechov: Monografie*. Praha: Orbis, 1964. ISBN 11-013-64, str. 85.

Vás uspokojí, neboť všechny otázky jsou v nich nadhozeny správně. Soud má otázky správně klást a zodpovědět je mají porotci, každý podle svého.“¹⁸

Náhly rozklad lidských priorit a jistot dokázal Čechov vykreslit v popisu jediné scény, jediné situace, jediné chvíle, kdy nám před očima roztává celé jeho utrpení a vnitřní nerovnováha. „*Dospěl k nebývalé obsažnosti, nosnosti formy. Za drobnými krajinnými obrazy, dialogy, drobnými detaily, bezvýznamnými replikami čtenář vždy vytuší skryté hloubky života,*“¹⁹ prohlašuje Jermilov a pokračuje ve výkladu: „*Všimněme si významné zvláštnosti slohu Čechovovy dramatiky: umělecké plnosti splynutí dvou plánů - bezprostředně reálného a skrytého, básnický zobecněného... Tato prostota, přirozenost splynutí životní reálnosti s básnickým zobecněním, svědčí o hluboké zásadní odlišnosti básnických zobecnění Čechovových od dekadentských symbolů... Čechovova zobecnění odhalují hluboký vnitřní smysl reálného, každodenního, obyčejného, donucují nás, abychom se zahleděli bedlivěji do obklopující nás skutečnosti, naslouchali vnímavěji životu, lidem, učili se chápat a vidět významnost všeho toho, co často pouštíme mimo jako příliš všední, nízké, prosté. Snad ani jeden umělec nás neučí chápat prostotu i složitost života v takové prosté i složité, bezvadně vytríbené formě, jako to dělá Čechov.*“²⁰

Svoji vlastní dichotomii existence dvou plánů v autorových dílech nastiňuje také Berdnikov: „*Existence dvou plánů v Čechovových povídkách, komického a tragického, svědčí o smutném zamyšlení autora nad životem lidí a nad skutečností, která je kolem nich. Tím se lišily Čechovovy povídky od četných bezmyšlenkovitých humoresek, žertů a drobnůstek, které zaplňovaly stránky humoristických časopisů. A to právě sblížovalo Čechovovy povídky s velikou tradicí ruského kritického realismu a především s tvorbou Gogola, jejímž charakteristickým příznakem rovněž byl smích světu viditelný a slzy tajené.*“²¹

¹⁸ Čechov in CIGÁNEK, Jan. *A. P. Čechov: Monografie*. Praha: Orbis, 1964. ISBN 11-013-64, str. 82.

¹⁹ Jermilov in KOLEKTIV AUTORŮ. *Kniha o velkých ruských spisovatelích*. Praha: Svět sovětů, 1954. ISBN neuveden, str. 862.

²⁰ JERMILOV, V. *Dramatik A. P. Čechov*. Praha: Československý spisovatel, 1951. ISBN neuveden, str. 39.

²¹ Berdnikov in ČECHOV, A. P. *Povídky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952. ISBN 301-14-4-58, str. 13.

Svatoňová vidí hlavní motiv Čechovových děl v tragice: „*Jsou to chvíle v lidském životě, kdy se člověku pod nárazem nějakého faktu zazdá všední, konvencí utvrzený životní běh náhle cynickým, otrěsným, obvyklé začne vnímat jako neobvyklé, skutečné jako neexistující, přízračné. Do těchto „okamžiků“, v nichž se člověk prodírá k ujasnění svého postoje k lidem a světu, jako by Čechov koncentroval smysl života svých hrdinů.*“²² A Gorkij jí přizvukuje: „*Nikdo nechápal tragiku všedních drobných událostí tak jasně a citlivě jako Čechov a nikdo před ním nedokázal vykreslit lidem tak nelítostně pravdivě, jako on zahanbující a stísňující obraz jejich života v kalném chaosu měšťácké každodenní všednosti.*“²³

Frynta hledá příčiny detailního vnímání a popisu tragiky v neradostném spisovatelově dětství, prožitém pod vlivem despotického otce. „*Vždyť odkud by se jinak brala ta nevídaná schopnost uhadovat z jediného gesta, slova, úsměvu, úšklebku celou náladu, celou povahu člověka? Toto se mohl naučit jen někdo, kdo se to musel naučit.*“
24

Převaha tragiky, bezvýchodnosti, vždy otevřený konec, básnický symbolismus a hlavně dvouplánovost, díky níž zůstává to důležité vždy skryté pod povrchem, to vše můžeme oprávněně považovat za příčiny soudobého nepochopení autorových dramát. „*Tehdejší divadlo nedozrálo ještě pro Čechovovu dramaturgii, bylo vzdáleno tomu, aby porozumělo osobitostem Čechovových her, uvidělo jejich spodní proud,*“ vysvětluje Jermilov a uvádí příklad na divadelní hře Racek: „*Racek patří mezi ta novátorská díla, která nemohla být pochopena svou dobou. Většina tehdejší inteligence, přijímající svou dobu jako dobu bez křídel, viděla i v obraze Čechovova Racka ptáka se zlomenými křídly... Ne záhuba ne porážka, ale vítězství tvůrčí vůle - takové je básnické téma hry... Něžná půvabná dívka dokázala vydržet, když se sen střetl se životem. Za cenu těžkých obětí vybojovala onu pravdu, že „v našem zaměstnání - je naprosto jedno, hrajeme-li na jevišti, nebo píšeme-li - hlavní věcí není sláva, není lesk, není to, o čem jsem snila, nýbrž*

²² Svatoňová in ČECHOV, A. P. *Okamžiky*. Praha: Mladá Fronta, 1962. ISBN 23-092-62, str. 261.

²³ Gorkij in KOLEKTIV AUTORŮ. *Setkání s Čechovem*, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1962. ISBN 01-082-62.

²⁴ Frynta in KOLEKTIV AUTORŮ. *Setkání s Čechovem*, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1962. ISBN 01-082-62.

umět trpět. Uměj nést svůj kříž a věř! Já věřím, a už mě to tak nebolí, a když přemýšlím o svém poslání, nebojím se života.“²⁵

²⁵ JERMILOV, V. *Dramatik A. P. Čechov*. Praha: Československý spisovatel, 1951. ISBN neuveden, str. 20.

3. Obraz "malého člověka“ v ruské literatuře

V jistém slova smyslu můžeme k obrazu „malého člověka“ připodobnit, v ruské literatuře 19. století hojně rozšířený, synonymní pojem tzv. „zbytečného člověka“. Již tento typ postav tematicky předurčoval pozdější oblast Čechovova zájmu, a to témata každodennosti, hledání vnitřního klidu, uspokojení, lásky, radosti. Přes své vznešené ideály nebyli „zbyteční lidé“ schopni poznat smysl své existence, nebyli schopni nalézt své štěstí a povětšinou měly jejich osudy tragický konec. Prostřednictvím těchto děl spisovatelé na podkladě historických, politických a kulturních okolností zobrazovali soudobou společnost a její běžný život v nesouladu s nastoleným řádem.

Mathesius „zbytečného člověka“ definuje takto: *„Zbytečný člověk je člověk vyčleněný ze svého prostředí a odcizený svému okolí, cítící snad právě proto vůči němu jakousi povýšenost, člověk, který si svou odcizenost idealizuje a utápí se v narcisovském sebezrcadlení, padá do snů o jakémsi svém vyšším poslání do nejčernější skepse a nihilismu, člověk v jádru vášnivý, aktivní, nesentimentální, s divokými poryvy vůle se neumí objektivizovat, člověk, který správně cítí hluboký rozpor mezi svou hlubokou povahovou a životní pustotou, člověk potácející se v „ohromné prázdnotě“, tedy člověk typicky neplodný.“*²⁶

Termín „zbytečný člověk“, který byl následně ztotožněn s tímto typem konkrétních literárních postav, se poprvé objevil roku 1850 v díle Ivana Sergejeviče Turgeněva - Deník zbytečného člověka. Zrod tohoto literárního typu se však datuje už do let 1823-1831, kdy vycházel Puškinův román ve verších Evžen Oněgin, který je prototypem onoho „zbytečného člověka“, a jenž sloužil jako předobraz mnoha jiných ruských literárních hrdinů. Puškin se ve svém díle rozhodl zobrazit vnitřní život vyšší vrstvy, ze které sám pocházel. Současně se snažil realisticky popsat stav ruské společnosti dvacátých let 19. století.

Přímým následovníkem Oněgina je pak Grigorij Pečorin, hlavní postava Lermontovova románu Hrdina naší doby z roku 1840. Už výběr jména hlavního hrdiny není náhodný, autor (velký Puškinův obdivovatel) jím záměrně odkazuje na Oněgina - Pečora a Oněga jsou totiž dvě řeky na severu Ruska. Lermontov takto nepřimo

²⁶ MATHESIUS, B. *Básníci a buřiči: Výbor ze statí o literatuře*. Praha 1975. ISBN neuveden, str. 118.

poukazuje na jejich tematickou příbuznost. Grigorij Pečorin představuje přechod od lhostejného, sobeckého a relativně letargického „zbytečného člověka“ Oněgina k intenzivnější verzi tohoto muže, který je skeptický, zahleděný do sebe, až zlomyslný, člověka, který je odměřený i k těm, kteří se ho opravdu snaží pochopit: *„Je to smutný pohled, když mladý muž ztrácí své naděje a sny a odhrne se před ním růžový závoj, kterým se díval na lidské činy a city, i když je naděje, že nahradí staré omyly novými, stejně pomíjejícími, zato však stejně příjemnými. Ale čím je nahradí člověk ve věku Maxima Maximiče? Bezděky se srdce zatvrdí a srdce uzavře... V prostých srdcích bývá pocit krásy a vznešenosti přírody silnější a stokrát živější než v nás, nadšených vypravěčích slovem i perem.“*²⁷

Novotný považuje za „zbytečného člověka“ už hrdinu autorovy dramatické prvotiny Darebáka Platonova a parafrázuje právě název Lermontovova románu: *„Už na samém počátku Čechovovy literární dráhy byla v jeho juvenilním dramatu o „darebákovi“ jako o nejnovějším „hrdinovi naší doby“ vyslovena symbolická slova, která by mohla představovat nadčasovou sumarizaci celé ruské klasiky a ruského života minulého věku... Tento „zbytečný člověk“ roku 1878 přece nedostudoval především kvůli tomu, že jako movitá statkářská ratolest trávil bezstarostná univerzitní léta „u holek“ - a nakonec mu nezbylo než přijmout tuctové místo učitele kdesi v rodné gubernii. Osudová platnost studentova společenského i citového vykojení ovšemže nespočívá pouze v tragickém zabarvení vlastního Platonovova příběhu, nýbrž i v radikálním odsudku tehdejšího ruského světa.“*²⁸

Vrchol „zbytečných lidí“ představují Gončarovův Oblomov (1858) a Turgeněvův Bazarov v románu Otcové a děti (1862). Tvorba Antona Pavloviče Čechova je doslova přeplněna nepochopenými a utrápenými postavami, které samy sebe zcela jistě označily za „zbytečné lidi“. Z širokého výčtu můžeme jmenovat např. Trepleva a Ninu Zarečnou z Racka, Olgu, Irinu a Mášu z Tří sester nebo Ivanova ze stejnojmenné divadelní hry. Jermilov tento výčet doplňuje: *„V postavách Astrova,*

²⁷ LERMONTOV, M. J. *Hrdina naší doby*. Praha: Odeon, 1983. ISBN neuveden, 178 s.

²⁸ NOVOTNÝ, V. *Eseje o ruských spisovatelích*. Praha: Cherm, 2006, 359 s. ISBN 80-863-70-25-9, str. 102.

*Strýčka Váni i Soni se rozvíjí téma „malého člověka“ s jeho duševním bohatstvím, které hyne nadarmo v tom světě, kde je vše člověku nepřátelské.“*²⁹

Vedle šlechty a inteligence se však Čechov na rozdíl od svých předchůdců zaměřuje i na osoby prosté, chudé, trpící svým sociálním postavením. Typické jsou např. postavy tzv. čechovovských lékařů nebo vesnických učitelů, jejichž ponížené postavení, jak se svěřil Gorkému, v něm vyvolávalo pocit studu a rozhořčení: „Víte, když vidím učitele, je mi stydno před ním i za jeho ostýchavost, i za to, že je špatně oblečen. Zdá se mi, že jsem i sám čímsi vinen na tomto ubožáctví učitele - vážně.“³⁰

²⁹ JERMILOV, V. *Dramatik A. P. Čechov*. Praha: Československý spisovatel, 1951, str. 99.

³⁰ Čechov in GORKIJ I ČECHOV. *Perepiska*. Moskva-Leningrad, 1937, str. 137.

4. "Malý člověk" v díle A. P. Čechova (analýza vybraných motivů)

„Klid a spokojenost nejsou mimo člověka, nýbrž v něm samém. Obyčejný člověk vidí dobré i zlé venku, totiž v kočárech a pracovnách, kdežto myslící člověk je hledá ve svém nitru...“

Anton Pavlovič Čechov

4.1. „Malý člověk“ toužící po štěstí

V ohnisku Čechovova zájmu stojí v převážné většině případů člověk. Člověk a jeho podstata, jeho hledání si místa ve společnosti, jeho představa o životě, lidskosti, smyslu naší existence a v neposlední řadě představa člověka o štěstí. *„Čechov učinil krédem své životní filozofie a impresionistického duchovního elixíru svých dramát neutuchající generační představu „nenaplněného snu“ - a tu začlenil do všednodenních reálií tak fascinujícím způsobem, že si jednotlivé detaily, konkrétní epizody, scénky, repliky či postoje udržely i v zorném úhlu zkušenosti dalších pokolení původní, symbolický význam, zůstaly a zůstanou živé, dokud bude mít lidstvo možnost dál věřit ve své nehynoucí ideály a schopnost vyrovnávat se se zklamáním z marnosti svých představ,“*³¹ prorokuje Novotný.

Pod tíhou často nelehkého osudu, který je svazuje a drtí, hledají Čechovovy postavy odpovědi na své otázky. Vždyť už Darebák Platonov se ptal: *„Proč nežijeme tak, jak bychom mohli?!”* Právě otázky tohoto typu si lidé kladou odedávna - kladou si je i dnes - a budou si je klást vždycky. Nikdo však nenachází řešení! Také proto neztrácejí Čechovovy práce na aktuálnosti ani po více než sto letech od svého vzniku. Slabihoudová si všimá, že *„častým tématem Čechovových povídek je téma nemožnosti osobního štěstí. Jeho hrdinové utíkají před vlastním štěstím, neboť je jim neslučitelné*

³¹ NOVOTNÝ, V. *Eseje o ruských spisovatelích*. Praha: Cherm, 2006, 359 s. ISBN 80-863-70-25-9, str.

s neštěstím obecným. Jsou přesvědčeni o tom, že nelze být šťasten uprostřed neštěstí ostatních.“³²

Cigánek k tomu dodává: „*Je to prototyp moderních povídek o klamu životní náhražky. Čechovův Nikolaj, sedící neustále v dusné a nudné kanceláři, snil - podobně jako Gogolův Akakij - jak jednou bude mít vlastní statek s angreštovými keři. Celý svůj nudný a málo hřejivý život věnoval iluzi o příštím štěstí s angreštem... Vypravěčská úvaha je plna otázek o představách štěstí, v nichž je vždy něco smutného, o tom, jak při pohledu na šťastného člověka nás může ovládnout tíživý pocit blízký zoufalství.*“³³

Řeč je pochopitelně o vyzrálé povídce Angrešt (1898), v níž Čechov skutečně rozpracovává myšlenku, jejíž význam oba výše zmínění autoři vyzdvihují: „*A takový řád má asi být, šťastný se cítí asi jen proto dobře, že nešťastní nesou svůj kříž mlčky, bez tohoto mlčení by nebylo štěstí možné. Je to obecná hypnóza. Bylo by třeba, aby za dveřmi každého spokojeného, šťastného člověka stál člověk s kladívkem a neustále mu připomínal, že jsou i nešťastní lidé.*“³⁴

Setkání takových dvou nešťastných lidí můžeme vidět například v povídce Nepřátelé (1887): „*V obou se silně projevoval egoismus nešťastných. Nešťastní jsou egoisté, jsou zlí, nespravedliví, krutí a ještě méně než hlupáci dovedou chápat jeden druhého. Neštěstí nesdružuje lidi, rozděluje je, a i tam, kde by se zdálo, že lidé budou spojeni podobností hoře, projevuje se mnohem víc nespravedlnosti než v prostředí poměrně spokojeném.*“³⁵

Ale hlavním motivem povídky Angrešt není pouze klišovitý apel Slabihoudové na uvědomění si utrpení ostatních a soucit s nimi, ani výtka všudypřítomné „iluze o příštím štěstí“, kterou kritizuje Cigánek. Čechov sice tuto možnost čtenáři odhaluje, ale nedává jí žádný negativní podtext, ba naopak ji manifestuje jako jednu z možností dosažení duševního uspokojení: „*Jak je dobrý!*“ *A lačně jedl a stále opakoval: „Ach,*

³² Slabihoudová in ČECHOV, A. P. *Výbor z díla I - povídky*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, str. 13.

³³ CIGÁNEK, Jan. A. P. *Čechov: Monografie*. Praha: Orbis, 1964. ISBN 11-013-64, str. 142.

³⁴ ČECHOV, A. P. *Vybrané povídky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1956. ISBN neuveden, str. 226.

³⁵ ČECHOV, A. P. *Výbor z díla I: povídky*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, str. 100.

jak je dobrý! Ochutnej!“ Angrešt byl trpký a kyselý, ale jak řekl Puškin: „tma, vznešený klam je dražší nám než pravda“. Měl jsem před sebou šťastného člověka, jehož odvěký sen se splnil tak očividně, že dosáhl svého životního cíle, dostal to, co chtěl, a byl spokojen se svým osudem, se sebou samým.“³⁶

Na konci povídky ústy Ivana Ivanyče vyslovuje Čechov jedno z nejdůležitějších prohlášení svého díla: *„Šťěstí není a nemá být, a má-li život smysl a cíl, pak není tento smysl a cíl v našem štěstí, ale v něčem mnohem rozumnějším a velkém. Konejte dobro!“*³⁷

Bylo by chybné chápat tuto tezi jakkoliv negativně - poráženecky, jak by se na první pohled mohlo zdát. Ba právě naopak, Čechov ve svých osmatřiceti letech zformuloval jednu z hlavních zásad spokojenosti lidské existence. Není možné pragmaticky hledat štěstí. Počítat kdy, jak a za jakých podmínek a okolností dosáhneme svého štěstí. Je třeba žít okamžikem. Je minimálně zajímavé, jaký význam tato myšlenka s téměř až filozofickým nádechem pro samotného autora měla, když tuto větu, téměř v identické podobě, opakuje také Veršinin v jedné z replik Tří sester (1901): *„Šťěstí pro nás neexistuje, nemůže a nebude existovat, my po něm jenom toužíme.“*³⁸

4.2. „Malý člověk“ hledající podstatu existence

To, co činí nadstavbu a jakýsi přesah Čechovovy tvorby, to čím se autor vymyká, je bezesporu existenciální rovina jeho díla. U Čechova nenajdeme dobrodružné příběhy, vykonstruované zápletky ani překvapivé zvraty. *„Čechov se soustřeďuje na diagnózy společenské psychologie, v nichž rozhodující úlohu sehrávají náhlá prozření, osudné okamžiky, za kterých si autorovi posmutněli a skeptičtí hrdinové uvědomují prázdnotu vlastní existence a duchovní nedostatečnost doby. Spisovatel vyzrál ve vrcholného představitele ruského klasického humanismu a ve své tvorbě i*

³⁶ ČECHOV, A. P. *Vybrané povídky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1956. ISBN neuveden, str. 226.

³⁷ ČECHOV, A. P. *Vybrané povídky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1956. ISBN neuveden, str. 228.

³⁸ ČECHOV, A. P. *Dramata*. Praha: Odeon, 1988. Galerie klasiků. ISBN 01-073-88, str. 392.

v občanském životě důsledně prosazoval bytostně demokratická stanoviska... Půl století po autorově smrti se pozornost divadelního světa obrátila k existenciální problematice Čechovových her a po druhé světové válce díla ruského klasika hluboce ovlivnila zejména vývoj anglické a americké dramatické tvorby,“³⁹ objasňuje Novotný.

Čechovovy postavy prostě a jednoduše žijí - existují v daném okamžiku, v dané situaci, v interakci s dalšími postavami, se svou myslí. Autor pátrá hluboko v jejich nitru, v jejich pohnutkách, touhách, vášních. Hledají si své místo v životě, svoji pokoru, vnitřní klid, svoje štěstí - a většinou je nenachází. Sám autor k tomu říká: „V dramatu je třeba podat život takový, jaký je.“⁴⁰ A Cigánek vysvětluje: „V Čechovově dramatu se nic neděje, jen se žije... Přelomovým dramatikem je Čechov právě v tom, že dramatickou situaci (neuspokojivá existenční situace postav) nijak nevyřeší. Zatímco dříve Maryša otráвила Vávru a Káťa Kabanová skočila do Volhy, stárnoucí Vojnickij končí opět u své práce a svých nenaplněných snů. Tím Čechov začal stavět dům existencialismu a absurdního dramatu.“⁴¹

Základní východiska existencialismu pocházejí z ruské literatury, ovšem jestliže u Dostojevského poprvé spatřujeme téma přijmutí bolesti jako součásti lidského života, Čechov jde ještě dál a hledá podstatu existence v samém utrpení člověka, který se však nepoddává, a zachovává si svoji lidskou důstojnost, hrdost a vážnost - „umí trpět a nést svůj kříž“. Tento myšlenkový základ později rozvíjeli čelní představitelé existencialismu jako filozofického směru: Jean-Paul Sartre, Albert Camus, Boris Vian nebo Ernest Hemingway. A je to právě Hemingway, v jehož knihách můžeme vyzorovat hned několik podobností s Čechovovým dílem. Už v Čechovově rané povídce Ve vyhnanství (1882), kterou lze bez příkras považovat za jakýsi postulát a prvopočátek existencialismu, hlavní postava - stařec Semjon rekapituluje svůj život: „Došel jsem...tak daleko, že mohu spát na zemi nahý a žrát trávu. Dej, Bože, každému takový život! Nic nepotřebuji a nikoho se nebojím a cítím se tak, že není člověka bohatšího a svobodnějšího než já. Od prvního dne, co mě sem z Ruska poslali, jsem si umínil: nic nechci!“ Jeho parťák ve vyhnanství na Sibíři bezejmenný mladý Tatar mu oponuje: „Bůh stvořil člověka, aby byl živý, aby cítil radost, i bolest, i hoře, a ty nic

³⁹ Novotný in ČECHOV, A. P. *Dramata*. Praha: Odeon, 1988. Galerie klasiků. ISBN 01-073-88, str. 485.

⁴⁰ Čechov in CIGÁNEK, Jan. *A. P. Čechov: Monografie*. Praha: Orbis, 1964. ISBN 11-013-64, str. 116.

⁴¹ CIGÁNEK, Jan. *A. P. Čechov: Monografie*. Praha: Orbis, 1964. ISBN 11-013-64, str. 116.

nechceš, ty nejsi živý, ale kámen, bláto! Kámen nic nechce, ty taky nic nechceš.“ A Semjon odpovídá: „I na Sibiři mohou lidé pěkně žít! A žijí!“⁴² Nelze si nepovšimnout ideové podobnosti povídky Ve vyhnanství a slavné - Nobelovou cenou ověřené novely o zachování lidské důstojnosti - Stařec a moře (1952). Obě knihy mají shodného hrdinu - Starce, bitého životem, vyčleněného ze společnosti, na hranici lidského utrpení - přesto zachovávajícího si lidskou důstojnost a pokoru za jakékoli situace. Oba vnímají, nasávají a naplno prožívají existenci okamžiku. „Byl příliš prostý na to, aby uvažoval, kdy dospěl k pokoře. Ale věděl, že k ní dospěl, a věděl, že pokora není člověku k necti a není na újmu opravdové hrdosti... Uvědomoval si, jak lehce a bystře teď loďka pluje, když nemá po boku žádnou zátěž.“⁴³

Čechovovi hrdinové nenacházejí cestu ze své tíživé situace, ba právě naopak, učí se v ní žít. Učí se být šťastní i ve zdánlivé porážce, na relativním dně lidské společnosti. Jako bychom teď citovali z Hemingwaye, uvědomme si však, že Čechov své myšlenky spřádal o několik desítek let dříve, než jeho americký následovník. Čechov burcuje k hledání „smyslu existence“ ve svém nitru, ve své mysli - bez vlivu okolního světa. Tak jako doktor Ragin ve slavném Pavilonu č. 6 (1892) přesvědčuje psychicky narušeného Gromova postiženého stihomamem: „*Za jakýchkoli okolností můžete nacházet uspokojení v sobě samém. Klid a spokojenost nejsou mimo člověka, nýbrž v něm samém. Obyčejný člověk vidí dobré i zlé venku, totiž v kočárech a pracovnách, kdežto myslící člověk je hledá ve svém nitru. Svobodné a hluboké myšlení, které usiluje o pochopení smyslu života, a naprosté pohrdání malicherným shonem světa - to jsou dvě slasti, nad něž člověk nepoznal nic vyššího. A vy je máte ve své moci, i kdybyste žil třeba za trojitými mřížemi. Diogenes žil v sudu, a přece byl šťastnější než všichni králové světa. Kdybyste se do té věci častěji zahloubil, pochopil byste, jak nicotné je všechno vnější, co nás znepokojuje. Je třeba usilovat o pochopení smyslu života, neboť v tom je pravé štěstí.*“⁴⁴

Ještě hlouběji zachází Ragin při svém výkladu chápání bolesti, utrpení a smrti: „*Nač vlastně lidem bránit v umírání, když smrt je normální a zákonitý konec každého člověka? Proč komu ulevovat v utrpení? Co z toho, když nějaký kramář nebo úřada*

⁴² ČECHOV, A. P. *A chce se žít*. Praha: Vyšehrad, 1949. ISBN neuveden, str. 590.

⁴³ HEMINGWAY, E. *Stařec a moře*. Praha: Československý spisovatel, 1957. ISBN neuveden, str. 10.

⁴⁴ ČECHOV, A. P. *Srdce nechodí samo*. Praha: Odeon, 1968. ISBN 01-119-68, str. 234.

pobude na světě pět nebo deset let navíc? Máme-li vidět smysl medicíny v tom, že léky ulevují v utrpení, pak se bezděčně klade otázka: proč komu v utrpení ulevovat? Za první se říká, že utrpení vede člověka k dokonalosti, a za druhé, jestliže se lidstvo opravdu naučí ulehčovat si utrpení pilulkami a kapkami, pak naprosto odhodí náboženství a filozofii, v nichž dosud nacházelo nejen ochranu před všelikým trápením, nýbrž i štěstí.“

45

Ve vážné, filozoficky vysoce postavené myšlence - jakési záliby v utrpení, bolesti a smrti - nelze vidět autorovo rouhačství, či dokonce morbiditu. Zde se Čechov blíže dotýká podstaty lidské existence, která nemůže být narušena, či podmíněna vnějšími vlivy, ať už jsou jakkoli kruté. Je třeba vnímat život v daném okamžiku, se vším co přináší, se vším, co nás právě týrá a trápí. Doktoru Kirilovovi v povídce *Nepřítelé* právě zemřel šestiletý syn. Zatímco většina běžných autorů by popisovala lidskou tragédii, která rodinu postihla - Čechov rozjímá nad podstatou smrti, silou tohoto okamžiku: „*V obecné strnulosti, v matčině póze, v lhostejnosti lékařovy tváře leželo cosi přitažlivého a dojmavého, byla to právě ona jemná, sotva postižitelná krása lidského hoře, kterou se lidé ještě nenaučili chápat a popisovat a již dovede vystihnout pouze hudba. I v zachmuřeném tichu byla krása.*“⁴⁶

Význam Čechovova díla a myšlenek v něm obsažených zásadně ovlivnil také následující generaci ruských spisovatelů 20. století. Přijmutí bolesti jako běžné součásti naší existence můžeme zahlédnout v Solženicynově knize *V kruhu prvním*: „*Moudrost života je v tom, abychom ho přijímali v jeho vývoji a s nezbytným stupněm jeho obětí.*“

⁴⁷ A také v jeho *Souostroví Gulag*: „*Smysl pozemské existence není v blahobytu, jak jsme si všichni zvykli, nýbrž v rozvíjení duše.*“⁴⁸ Podobně se ve svém Doktoru Živago vyjadřuje i Pasternak: „*Na krátký okamžik se jí opět odhaloval smysl existence. Vnímala, že je tady proto, aby pochopila bláznivou nádheru země a všechno nazvala jménem, a jestli to nebude v jejích silách, pak aby z lásky k životu porodila své pokračovatele, kteří to udělají místo ní... Přemýšlel o tom, jak se několik existencí*

⁴⁵ ČECHOV, A. P. *Srdce nechodí samo*. Praha: Odeon, 1968. ISBN 01-119-68, str. 224.

⁴⁶ ČECHOV, A. P. *Výbor z díla I: povídky*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, str. 94.

⁴⁷ SOLŽENICYN, A. I. *V kruhu prvním*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1992, 372 s. ISBN 80-204-0331-0.

⁴⁸ SOLŽENICYN, A. I. *Souostroví Gulag*. Praha: OK Centrum, 1990. ISBN neuveden, 368 s.

rozvíjí vedle sebe, jak se jedna vedle druhé pohybuje s různou rychlostí, o případech, kdy čísi osud předběhne v životě osud druhého, a o tom, kdo koho přežije.“⁴⁹

Tyto otázky si člověk klade po celou historii lidstva, a právě proto je Čechovovo dílo stále aktuální a nadčasové. Jermilov o Čechovovi říká: *„Potvrdil onen nezvratný zákon o tom, že umělec, který dovede hluboce vyjádřit hlavní témata své doby, vytváří tím díla, jež daleko vystupují z rámce své doby. Hledání smyslu života, nemožnost žít bez obecného cíle - to je vlastní všem pokrokovým lidem všech zemí a národností. Nikde však nebylo toto hledání tak vášnivé a usilovné jako u Rusů.“⁵⁰*

Je paradoxem, že Čechov, ač jeho vlastní osud nelze označit za příliš šťastný, neupadl do skepse, ale právě z vlastní bolesti dokázal vytěžit ne poraženectví nebo rezignaci, nýbrž chuť žít. Už cesta tuberkulózou nakaženého Čechova na ostrov Sachalin předznamenala jakousi „zálibu“ v lidském utrpení jako nosného tématu jeho díla. Ale jeho kladný postoj k lidské existenci přímo exploduje v Burkynově zvolání v povídce Angrešt: *„A znovu se Vás ptám, na co čekat? Čekat, když není sil žít, a přitom je nutno žít a chce se žít!“⁵¹*

4.3. „Malý člověk“ - konflikt stádnosti a hledání vyšších cílů

Za „malého“ může být označen člověk plytký, všední - konzumně zaměřený - neznalý vyšších principů, žijící monotónní každodenností, nehledající v lidské existenci nic hlubokého, metafyzického, duchovního - zaměřený pouze na vlastní prospěch, svoji práci, materiální zabezpečení a významné společenské postavení.

Tuto vrstvu lidí bez tváře, šedých, omezených - jejich jednotvárnost, sterilitu a stádnost kritizuje Čechov ústy Andreje Vasiljiče Kovrina v jedné ze svých nejvýznamnějších povídek Černý mnich (1894): *„Úvahy o nervózním věku,*

⁴⁹ PASTERNAK, B. L. *Doktor Živago*. Moskva: Knižnaja palata. ISBN neuveden.

⁵⁰ JERMILOV, V. *Dramatik A. P. Čechov*. Praha: Československý spisovatel, 1951. ISBN neuveden, 275 s.

⁵¹ ČECHOV, A. P. *Vybrané povídky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1956. ISBN neuveden, str. 227.

*vyčerpanosti, degeneraci apod. mohou vážně zneklidňovat jen ty, kteří vidí cíl života v přítomnosti, tedy stádní lidi. Chceš-li být zdravý a normální, jdi do stáda.“*⁵²

Rozpor mezi duchem v člověku a sterilní pragmatickou existencí řeší také malíř - hlavní postava skvostné povídky *Dům s mezaninem* (1896). „*J sme vyšší bytosti, a kdybychom skutečně poznali všechnu sílu lidského génia a žili jen pro vyšší cíle, pak bychom se nakonec stali bohy. Ale to se nikdy nestane - lidstvo zdegeneruje a po géniovi nezůstane ani stopy.*“⁵³

Čechov je přesvědčen, že člověk je zrozen pro něco lepšího, než jen pro povrchní přežívání. Člověk musí hledat, snít, tvořit, hnát se za pochopením světa - jak to Čechov nazývá - pátrat po „věčné pravdě“: „*Jaký prostor, svoboda a ticho! A zdá se, že celý svět se na mne dívá, ztajil se a čeká, že ho pochopím. A jaký je cíl života věčného? Jako každého života - rozkoš. Pravá rozkoš je v poznání, a život věčný poskytne nespočetné a nevyčerpatelné prameny poznání,*“ říká Kovrin, který je ukázkovým příkladem takového „hledače věčné pravdy“, jenž vede v povídce dialogy s tajemným černým mnichem - Kovrinovou představou a halucinací - kterou vidí jen on sám. Černý mnich Kovrinovi našeptává a přesvědčuje ho: „*Bez vás, služebníků vyšších principů, kteří žijete uvědoměle a svobodně, by lidstvo bylo nicotné, kdyby se vyvíjelo přirozeným pořádkem, dlouho by ještě čekalo na konec své pozemské historie. Kdežto vy je o několik tisíciletí dříve uvedete do říše věčné pravdy - a v tom je vaše vznešená zásluha. Vy vtělujete požehnání boží, které spočinulo na lidech.*“⁵⁴

Z každého setkání s černým mnichem odchází Kovrin veselý, a šťastný. Jeho bytí je plnohodnotné a je naplněno až po okraj: „*To málo, co mu řekl černý mnich, lichotilo ne samolibosti, ale nýbrž celé duši, celé jeho bytosti. Být vyvolencem, sloužit věčné pravdě, stát v řadě těch, kteří o několik tisíciletí dříve učiní lidstvo hodným království božího, a tedy zbaví lidi několika zbytečných tisíciletí boje, hříchu a utrpení, dát ideji vše - mládí, síly, zdraví, být hotov položit život za obecné blaho - jaký vznešený, jaký šťastný úděl.*“ Paralelně se však začíná rozkládat Kovrinův osobní život. Léčí se z halucinací a začíná být nešťastný. Přestává být výjimečný, postupně se ztrácí

⁵² ČECHOV, A. P. *Okamžiky*. Praha: Mladá Fronta, 1962. ISBN 23-092-62, str. 79.

⁵³ ČECHOV, A. P. *A chce se žít*. Praha: Vyšehrad, 1949. ISBN neuveden, str. 653.

⁵⁴ ČECHOV, A. P. *Okamžiky*. Praha: Mladá Fronta, 1962. ISBN 23-092-62, str. 71.

jeho originalita a zápal. Nevychází s ostatními lidmi, přestože ti ho mají rádi. Je nespravedlivý, krutý, osamělý, nespokojený se svým životem a chová se podrážděně: „Šílel jsem, měl jsem megalomani, zato ale jsem byl veselý, čilý, a dokonce i šťastný, byl jsem zajímavý a originální. Teď jsem rozváznější a solidnější, ale zato takový, jako všichni: jsem průměr - mrzí mě žít... Jak kruté jste se mnou naložili! Míval jsem halucinace, ale komu to překáželo? Ptám se: Komu to překáželo?“ Povídka vrcholí posledním setkáním Kovrina s černým mnichem: „Kovrin si teď jasně uvědomoval, že je - prostřednost sama, a ochotně se s tím smířoval, neboť byl toho názoru, že každý člověk má být spokojen s tím, čím jest.“⁵⁵

V samém závěru jako by Čechov připouštěl, že je možné v poklidu žít i bez vyšších cílů. A znovu nepředkládá čtenáři jasný závěr, ale nechává ho nad touto polemikou rozmýšlet. Nechává mu prostor přiklonit se k postoji, který je každému jednotlivému čtenáři bližší. Ve vykonstruovaném příběhu současně burcuje k hledání podstaty života a zároveň volá: „žijeme - a v tom je celý smysl“. Skutečný filozof nedává odpovědi - pouze kladně otázky. Jak je tohle typické právě pro Čechova.

Čechov uznává, že krutý život tvrdě pracujícím lidu neumožňuje volbu. Generace a generace lidí rodičích se do nejchudších poměrů jsou předurčení k proplétání se životem v nelidských podmínkách. Není tedy překvapením, že nevybředají ze své situace, nýbrž se smířují s prostředím, do něhož se narodili. Čechov si uvědomuje tragickou křivdu v tomto společenském řádu. Ubíjející nemožnost na svém osudu něco změnit podněcuje lidi k rezignaci na své morální hodnoty. Malíř v Domě s mezaninem říká: „Je třeba osvobodit lidi od těžké fyzické práce. Není potřeba gramotnosti, ale svobody, aby se mohly plně projevit duševní schopnosti. Všechna hrůza jejich postavení je v tom, že nemají kdy, aby mysleli na svou duši, nemají kdy si vzpomenout na svůj obraz a podobenství. Je třeba ulehčit jejich jármo, poskytnout jim oddech, aby nestrávili celý svůj život u pecí, u necek, a na poli, ale měli také kdy pomyslet na duši, na Boha, mohli projevit šíři svých duševních schopností - ve stálém hledání pravdy a smyslu života.“⁵⁶

⁵⁵ ČECHOV, A. P. *Okamžiky*. Praha: Mladá Fronta, 1962. ISBN 23-092-62, str. 80.

⁵⁶ ČECHOV, A. P. *A chce se žít*. Praha: Vyšehrad, 1949. ISBN neuveden, str. 649.

Na stejnou překážku naráží také doktor Astrov ve hře Strýček Váňa: „*Máme tu co dělat s degenerací, která je důsledkem příliš namáhavého zápasu o holou existenci, je to degenerace zaviněná konzervatismem, nevzdělaností, absolutním zakrněním osobnosti, kdy promrzlý, vyhladovělý a nemocný člověk stáhne ruku na cokoli, čím se dá aspoň zahnat hlad, čím se může trochu zahřát, a likviduje, co mu přijde pod ruku, aniž pomyslí na budoucnost. Je už zničeno téměř všechno, ale vytvořeno zatím není nic.*“⁵⁷

V metafyzično lidského života naopak bezmezně věří oduševnělý snílek Pěťa Trofimov ve Višnovém sadu (1904): „*Lidstvo spěje k nejvyšší pravdě, k nejvyššímu štěstí, jaké si lze na zemi vůbec představit, a já jdu v prvních řadách.*“⁵⁸ Toleranci k individualitě a absolutní variabilnosti lidského smýšlení vyslovuje Čechov v povídce Nudná historie - ze zápisů starého člověka (1889): „*Sám je chytrý, nadaný a velmi vzdělaný, ale trochu podivín. Do jisté míry jsme všichni zvláštní a trochu podivíni, ale jeho podivínství je poněkud výjimečné a pro jeho známé skrývá v sobě jisté nebezpečí.*“⁵⁹

4.4. „Malý člověk“ bojící se života

Malost! Označení lidské vlastnosti s pejorativním nádechem. Často se mluví o malosti jako národní vlastnosti Čechů - a nutno říct, že ne neoprávněně. Malost - to je neschopnost vymanit se z područí silnějšího, ušlápnutost, podrobení se, neschopnost vzepřít se falešné autoritě, slepé respektování nesmyslných příkazů a nařízení, zatrpkllost. Malost je dobrovolně zvolená rádoby ochrana před „zlým“ světem, je to život v neustálém strachu. Copak tato charakteristika nesedí přesně k chování lidí žijících v komunistických zřízeních minulého století? V režimech, kde cesta nahoru vedla jen přes udávání, podlost a absolutní loajálnost k vládnoucímu režimu?

Všechny vyjmenované vlastnosti má profesor Bělikov z Čechovovy povídky Člověk ve futrálu (1898). Použitá metafora „ve futrálu“ ztělesňuje představu pomyslného obalu - pouzdra, jenž si Bělikov ze strachu před světem buduje kolem sebe.

⁵⁷ ČECHOV, A. P. *Dramata*. Praha: Odeon, 1988. Galerie klasiků. ISBN 01-073-88, str. 349.

⁵⁸ ČECHOV, A. P. *Výbor z díla II: povídky - dramata*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, str. 325.

⁵⁹ ČECHOV, A. P. *Okamžiky*. Praha: Mladá Fronta, 1962. ISBN 23-092-62, str. 38.

Striktně dodržuje veškerá nařízení, hlásí nadřízeným vše, co by mohlo v budoucnu přinést nějakou komplikaci - ostatními je považován za donašeče. Nikomu nevěří, vždy je ve střehu, ke všemu je negativní, chová se ostražitě a absolutně dle předpisů, protože „tak je to správné“. Nemá svůj vlastní názor, ani ambice se prosadit. Tupě přijímá nesmyslné rozkazy a pedantsky dbá na jejich dodržování. Nemá nejmenších pochyb o jejich oprávněnosti a nedokáže si ani představit, že by se měl zachovat jinak, než je všeobecně očekáváno. Bělikov je samotář, nemá přátele, lidé se ho straní, nemůžou mu přijít na chuť. Podle jeho předobrazu se nevědomky stávají jemu podobnými. Negativně tak ovlivňuje klima v celém městě. Čechovova povídka působí doslova jako obžaloba malosti. „*Vidět a slyšet, jak lžou, a ještě tě pokládají za blázna proto, že jim to lhaní trpíš, snášet urážky a ponížení, nesmět otevřeně prohlásit, že jsi na straně čestných, svobodných lidí, lhát sobě samému, usmívat se, a to všechno zakus chleba, za teplý kout, za nějaký titulek, který nemá za groš ceny - ne, takhle dál žít nelze!*“⁶⁰

Na rozdíl od témat, kde Čechov nechává vždy čtenáři prostor k vyhodnocení pro a proti a utvoření si vlastního názoru, tady na Bělikovu neshledává jedinou pozitivní vlastnost. Nepřímo apeluje na každého čtenáře, aby dostatečně refletoval své vystupování a dokázal si případně uvědomit, zda se nevědomky také neuzavírá do jakéhosi vlastního futrálu. „*A není snad to, jak se dusíme a tísníme v městě, jak zbytečně škrábeme po papíře, jak hrajeme vint, není snad i to takové pouzdro? A to, jak celý život prožijeme mezi zahaleči, hádaly, hloupými a prázdnými ženami, to, jak mluvíme a posloucháme různé nesmysly, není to snad pouzdro?*“⁶¹

Do ještě větší absurdity graduje Čechov takovýto typ charakteru v drobotině Neopatrnost (1887), jak ozřejmuje Slabihoudová: „*Zdánlivě je to veselá historka o nachmeleném muži, který si v opilosti přihne petroleje místo vodky, a může být takto vykládána. Ale při pozorném začtení vyvstane před očima vedlejší postava - Dášenska, typický klasický příklad člověka, pohrouženého do maličkostí života, omezeného úzkým okruhem všedních dnů. A takové postavy jako Bělikov a štába Přišibějev se staly velmi výraznými typy lidí ve futrálu, tj. takových, kteří se snaží zastavit život, jenž je předběhl.*

⁶⁰ ČECHOV, A. P. *Srdce nechodí samo*. Praha: Odeon, 1968. ISBN 01-119-68, str. 365.

⁶¹ ČECHOV, A. P. *Srdce nechodí samo*. Praha: Odeon, 1968. ISBN 01-119-68, str. 364.

Autor ukazuje, jak marný je jejich pokus uschovat život do futrálu, zabránit vývoji, jak tito lidé umírají ještě za živa. “⁶²

Přiotrávený Petr Petrovič Strižin se poté, co ráno zjistil, že neumírá, zasní: „*Kdo vede správný a pravidelný život, milá švagrová, toho žádná otrava nezlomí. Vezměte si třeba mě za příklad. Byl jsem na kraji záhuby, umíral jsem, trápil jsem se, a teď je po všem.*“ Ale na pozadí smrti Dášenku ohrožení Strižinova života nijak nevyvede z míry, dokonce naopak lituje zjištění, že kvalita petroleje není taková, jaká by správně měla být, a odpovídá mu: „*Ne, to znamená - že je petrolej špatný! To znamená, že mi kramář nedal ten nejlepší, ale ten, co je ho libra za půl druhé kopějky.*“⁶³ Přestože v 19. století byl pohled společnosti na ženu zcela jiný, než je tomu dnes, Čechov touto povídkou evidentně sleduje a dává do pozornosti právě Dášenčinu praktičnost stojící zde v silném kontrastu vůči lhostejnosti k lidskému životu. Jako by eventuální Strižinova smrt, která Dášenku nechává zcela chladnou, měla stejnou důležitost jako kvalita vypitého petroleje, nad níž se Dášenka rozhořčuje.

Také štába Prišibějev (1885) ze stejnojmenné povídky je prototypem „člověka ve futrálu“, pro nějž jsou celým jeho životem jen zákony a pravidla, která je třeba absolutně a bez výjimky dodržovat. A toto automaticky považuje za nezvratný precedens u všech ostatních lidí ve vsi a plete se jim neustále do života. Po obvinění z omezování osobní svobody Prišibějev před soudem vypovídá: „*Ale co když tropí nepřístojnosti? To se má nechat jen tak, aby lidi dělali psí kusy? Kde je v zákoně psáno, že si lidi můžou dělat, co chtějí? To nikdy nepřipustím! Nerozeženu-li je a nedám-li jim co proto, kdo to udělá? Nikdo v naší vesnici neví, co se patří. Směle můžu říci, velevážený, že já jediný vím, jak jednat s prostými lidmi, jen já, velevážený, rozumím tomu všemu. Já vím, co se má a co nemá.*“⁶⁴

Prišibejev potlačil vlastní osobní svobodu do falešné představy o svém poslání udržovatele pořádku. Našel svoji důležitost v bezvýznamné funkci, která jej izoluje od společnosti, v níž je krajně neoblíbený. Stala se pro něj „futrál“, v němž je spokojený

⁶² Slabihoudová in ČECHOV, A. P. *Výbor z díla I: povídky*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, str. 12.

⁶³ ČECHOV, A. P. *Výbor z díla I: povídky*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, str. 86.

⁶⁴ ČECHOV, A. P. *Vybrané povídky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1956. ISBN neuveden, str. 54.

- ovšem zcela osamocen. Na konci je soudem odsouzen k měsíčnímu pobytu ve vězení. Absolutně nechápe, proč se to stalo. On, který jen vykonával, co je správné, má jít do vězení. Závěrečnou pointou je, že po vynesení rozsudku ani na okamžik nezapochybuje o správnosti svého konání: „*A za co pak? Rozhodí udiveně rukama. Podle jakého zákona? A je mu jasné, že svět už není, jako býval, a že pro něho v něm není místo. Temné, tíživé myšlenky se plíží jeho hlavou. Ale pak, když vyjde ze soudní síně a spatří hloučky o něčem rozkládajících mužiků, nepřemůže starý zvyk, vypne hrud' a zařve chraplavým, zlostným hlasem: „Lidi, rozejděte se! Žádné shlukování! Marš domů!“*“⁶⁵

Jakousi částečnou omluvu a výzvu k toleranci k těmto vyplašeným jedincům, žijících ve věčném strachu, můžeme u Čechova nalézt v povídce Nudná historie - ze zápisků starého člověka: „*Chovat ve svém nitru nenávisť k obyčejným lidem jen proto, že nejsou hrdiny, může jen omezený a zlý člověk.*“⁶⁶

Podobný motiv člověka ve futrálu zpracovala v roce 1978 britská rocková kapela Pink Floyd na svém koncepčním albu s názvem - The Wall. Hlavním tématem alba je izolace člověka od okolní společnosti. Každý z nás si pod tíhou nepříjemných událostí ve svém životě postupně vytváří kolem sebe pomyslnou zeď, která je oním „futrállem“, jenž nás izoluje od ostatních lidí.

4.5. „Malý člověk“ povrchní, plytký

Čechov, jako vnímavý analytik lidských charakterů, nemohl ve své tvorbě opomenout jeden z nejtypičtějších a věčných povahových rysů obyčejného člověka - povrchnost. Prostředí - v té době stále ještě bohaté ruské šlechty 19. století - mu naskýtalo mnoho zajímavých předobrazů pro jeho povídky a dramata. Plytkostí nasáknutí lidé, zahledění sami do sebe, opájející se vlastním bohatstvím a úspěchem, vysokým postavením, svou pseudonadřazeností a naleštěným prostředím, v němž pobývají, jsou u Čechova stavěni do působivého kontrastu k lidem jednoduchým, venkovským - a čistým. Kritice podrobuje především jejich neschopnost vidět - přes

⁶⁵ ČECHOV, A. P. *Vybrané povídky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1956. ISBN neuveden, str. 57.

⁶⁶ ČECHOV, A. P. *Okamžiky*. Praha: Mladá Fronta, 1962. ISBN 23-092-62, str. 12.

iluzi své rádoby velikosti - pravou hloubku věcí, opravdovost lidského charakteru. V honbě za majetkem přehlížejí neštěstí okolního světa.

Takovou povrchní dámou je i Olga Ivanovna v povídce Neposeda (1892). Povídka začíná její svatbou s lékařem Osipem Stěpanyčem Dymovem. Již v úvodních odstavcích můžeme rozpoznávat jasné kontury obou kontrastujících postav. O Dymovovi se zde říká: *„Byl lékař s hodností titulárního rady. Pracoval ve dvou nemocnicích. Jeho soukromá praxe však nestála za řeč, vynášela sotva pět set rublů ročně. To by bylo vše. Co tak ještě o něm říci?“* Na poslední a záměrně ostentativně koncipovanou větu okamžitě navazuje jednoduché, až euforické autorovo konstatování: *„Olga Ivanovna a její přátelé a dobří známí byli v každém směru neobyčejní lidé!“*⁶⁷

Jako by chtěl Čechov zdůraznit neobjektivnost v chápání lidského poslání, kterou můžeme beze změny pozorovat i dnes. Zatímco lékař, zachraňující lidské životy, je považován za člověka obyčejného - tak za slavné a významné lidi jsou označováni herci, malíři, pěvci nebo sochaři. Podobné vnímání světa má také Olga Ivanovna, která namísto úcty ke svému manželovi tíhne k mladému malíři Rjabovskému. Slabihoudová k tomu uvádí: *„Tragédie Dymova je v tom, že ho zradila žena, kterou miloval celým srdcem a která v něm nemohla uvidět neobyčejného člověka. Olga Ivanovna hledala celý svůj život velkého člověka a nepochopila, nepoznala, že tento člověk žil vedle ní. I přes své umělecké sklony byla povrchní paničkou, nedovedla uvidět krásu skrytou ve všednosti.“*⁶⁸

Ještě v posledních chvílích Dymovova života se Olga Ivanovna nemění. Při pohledu na manželova medicínského kolegu Korostěleva v duchu uvažuje: *„To je asi nudné být prostým, docela obyčejným a všedním člověkem a ještě k tomu s tak promačkanou tváří a hroznými způsoby.“* A jako by to z ní vycítil, Korostělev nahlas zvolá: *„Proti nám všem to byl velký, neobyčejný člověk! Jaké nadání! Jaké naděje v nás všech vzbuzoval!“*⁶⁹ Až po Dymovově smrti Olze všechno dochází - je však už pozdě.

⁶⁷ ČECHOV, A. P. *Výbor z díla I: povídky*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, str. 234.

⁶⁸ Slabihoudová in ČECHOV, A. P. *Výbor z díla I: povídky*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, str. 12.

⁶⁹ ČECHOV, A. P. *Výbor z díla I: povídky*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, str. 250.

Podobnou postavu můžeme nalézt také v ponurém dramatu Strýček Váša (1899). Jelena Andrejevna je manželkou stárnoucího profesora Serebrjakova. Je krásná, žije v dostatku, užívá si života, nic ale nevytváří, pouze si zahrává s osudy mužů, jenž jí vyznávají lásku. Sama se sebou je spokojena, její povrchní život je však prázdný. Filozoficky laděný doktor Astrov v jedné z replik říká: „*V člověku má být všechno krásné: i tvář, i oděv, i duše, i myšlenky. Ona je krásná, o tom není sporu, ale... vždyť ona jenom jí, spí, chodí na procházky, okouzluje nás všechny svou krásou - a nic víc. Nemá žádných povinností, na ni pracují jiní... Ale prázdný život nemůže být čistý.*“⁷⁰

Ukázka, jak významně povrchnost a předsudky ovlivňují lidské vztahy a lidskou hrdost, nám ukazuje kratičká přímočará povídka Maska (1884). Na maškarní ples dobročinného spolku dorazí host v silně podnapilém stavu a uráží ostatní. Ti jsou pobouřeni jeho chováním a chtějí drzouna nechat vyvést. Když však pod maskou poznají místního milionáře, mecenáše a váženého občana Pjatigorova, jejich postoj se diametrálně změní. Najednou se omlouvají a dokonce se předhánějí, kdo namol opilého Pjatigorova doprovodí domů. Tato povídka je v autorově bibliografii specifická svou sdělností, lidský oportunismus slabých lidí zde vyzařuje v celé své kráse. Nejsou zde žádné skryté symboly, téma povídky je od začátku srozumitelné, netypicky je zde vše podáno černé na bílém. Čechov do postav podrobujících se jedinců záměrně nezakomponoval pouhé číšníky, kuchařky nebo služky, ale - a aniž by musel - shrnuje jejich charakteristiky do společného označení - vzdělanci, jako by chtěl vyzdvihnout, že i v intelektuálně vyšších vrstvách je třeba s povrchností počítat.

4.6. „Malý člověk“ venkovsky prostý

Za „malého“ můžeme považovat člověka prostého - intelektově jednoduššího - člověka, který je navždy srostlý s rodnou vesnicí, přírodou, polem, je smířen se svým hořkým osudem a nelehkým údělem. V carském Rusku druhé poloviny devatenáctého století, tedy v době, kdy Čechov tvořil, je toto hodnocení jako šité na míru tzv. mužikům. „*Život ruského mužika je hrozný, nekulturní a divoký, ale Čechov velmi dobře chápe, že v životě není nic takového, coby nemohlo najít ospravedlnění. A toto*

⁷⁰ ČECHOV, A. P. *Dramata*. Praha: Odeon, 1988. Galerie klasiků. ISBN 01-073-88, str. 340.

ospravedlnění vidí Čechov v postavení, v kterém se ocitl lid, odsouzený k nadlidskému boji o vlastní existenci, vydaný napospas silným a bohatým,“⁷¹ vysvětluje Berdnikov.

Termín mužik označující ruského rolníka - implikuje jistou mírou chudoby - většina mužiků byla před zemědělskými reformami z roku 1861 nevolníky. Po tomto datu jim byly přiděleny pozemky a stali se svobodnými rolníky. Žijí v absolutní chudobě, tvrdě pracují a svůj žal utápí v alkoholu. Tak, jak je vidí malíř v povídce Dům s mezaninem: „*Od časného rána až do tmy ohýbají hřbety, strádají nesnesitelnou prací, po celý svůj život se třesou o hladové a nemocné děti, po celý svůj život se bojí smrti a nemoci, po celý svůj život se léčí, brzy vadnou, brzy stárnou a umírají ve špině a smradu. Jejich děti odrůstají a začínají s touž muzikou, a tak to trvá po stovky let, a miliardy lidí žijí hůř než zvířata, jen pro kousek chleba a se stálým pocitem strachu.*“⁷²

Nezkreslený syrový obraz života ruské vesnice Čechov bez skrupulí popisuje v obsáhlé eponymní povídce Mužici (1897). V ní se manželé Nikolaj a Olga Čikildějevovi, díky mužovu podlomenému zdraví, vracejí společně s dcerkou Sašou do Nikolajovy rodné vesnice. Zde však tvrdě narážejí na krutou realitu ruského venkova. Hlavně v postavě zbožné, citlivé a křehké Olgy je znázorněn kontrast jejich představ o idylickém venkovském životě v panenské přírodě: „*Když vstoupil Nikolaj do světnice a spatřil celou rodinu, všechna ta veliká a malá těla na palandě, v kolébkách a ve všech koutech, a když viděl, jak žádostivě všichni jedí, stařec i ženy, černý chléb, který namáčejí ve vodě, hned si uvědomil, že sem jel zbytečně. Čaj páchl rybinou, cukr byl ohryzaný a špinavý, po chlebě a po nádobí pobíhali švábi, pít takový čaj se protivilo a rozhovory byly takové protivné - pořád jen o nouzi a o nemocech.*“⁷³

Sám Čechov na tyto „malé“ bezvýznamné lidi nahlíží s jakýmsi odstupem. Jako významný spisovatel, dramatik, lékař a vzdělanec, těmito lidmi neopovrhne. Sic si je vědom jejich hrubosti, vulgárnosti, vlastního přičinění, i přesto na konci povídky nevynáší slovy Olgy nad jejich zlomenými charaktery odpudivý ortel, nýbrž jen suše vyjmenovává neřesti mužiků a projevuje lítost nad jejich předem k zániku odsouzenými životy. „*Během léta a zimy byly hodiny a dny, kdy se zdálo, že tito lidé žijí hůř než*

⁷¹ Berdnikov in ČECHOV, A. P. *Povídky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952. ISBN 301-14-4-58. 264 s.

⁷² ČECHOV, A. P. *Okamžiky*. Praha: Mladá Fronta, 1962. ISBN 23-092-62, str. 242.

⁷³ ČECHOV, A. P. *A chce se žít*. Praha: Vyšehrad, 1949. ISBN neuveden, str. 660.

dobytek, žít s nimi bylo strašné, jsou hrubí, nepoctiví, špinaví, nikdy střízliví, nežijí ve shodě, ustavičně se hádají, protože nemají úcty k sobě navzájem, protože se bojí a podezřívají jeden druhého. Kdo má krčmu a opíjí lid? Mužik. Kdo utrácí a propíjí obecní, školní a kostelní peníze? Mužik. Kdo okradl souseda, založil oheň, svědčil za láhev vodky křivě u soudu? Kdo v zemských i jiných shromážděních první vystupuje proti mužikům? Mužik. Ano, bylo strašné s nimi žít - ale pořád to jsou lidé, kteří trpí a nařikají jako lidé a v jejich životě není nic, pro co by se nedala najít omluva. Těžká práce, od níž bolí v noci celé tělo, kruté zimy, bídná úroda, těsné chalupy - pomoci není, a není také, odkud by se dala očekávat. Ti, kteří jsou bohatší a mocnější než oni, pomoci nemohou, protože jsou rovněž hrubí, nepoctiví, stejně se opíjejí a nadávají si právě tak odporně, každý malý úředníček nebo příručí zachází s mužiky jako s vagabundy, ba i starostům a kostelním představeným tyká a myslí, že má na to právo. A může přijít jakákoli pomoc nebo dobrý příklad od lidí zištných, hrabivých, prostopášných a líných, kteří jezdí do vesnice jen proto, aby ponížili, okradli a poděsili? Olga si vzpomněla, jaký žalostný a ponížený byl vzhled starců, když vedli v zimě Kirjaka k trestu pruty... I teď jí bylo líto všech těch lidí, velmi líto, a jak šla, ohlížela se neustále na jejich ubohé domky.“⁷⁴

Za Čechovovo názorové vyústění celé povídky můžeme považovat následující scénu. Stařec Osip vzpomíná na dobu před osvobozením sedláků z nevolnictví: „*Za pánů bylo líp. Pracuješ, jíš, spíš, všechno svým pořádkem, jak se patří. K obědu jsi měl šči a kaši, a k večeři zase šči a kaši. Okurek a zeli podle libosti - jíš, co hrdlo ráčí. Byla také větší přísnost. Každý se musel držet zpátky.*“ Ráno se probouzí Olžina švagrová Marja, zatápí v kamnech, sladce se protáhne a v kontrastu s otřesným prostředím, v němž přežívá, prohlásí: „*Ne, svoboda je přece jen lepší!*“⁷⁵ Touto replikou Čechov jasně deklaruje, že svoboda je pro něj princip nadřazený nadevše utrpení. Raději žít v bídě, špině, utrpení, nemoci, ale jako svobodný člověk. „*Král David měl prsten s nápisem: Všechno pomíjí... Všechno pomine, pomine i život, to znamená, že není třeba ničeho. Potřebné je jen vědomí svobody, protože je-li člověk svoboden, nepotřebuje nic, nic, nic.*“⁷⁶

⁷⁴ ČECHOV, A. P. *Srdce nechodí samo*. Praha: Odeon, 1968. ISBN 01-119-68, str. 353.

⁷⁵ ČECHOV, A. P. *A chce se žít*. Praha: Vyšehrad, 1949. ISBN neuveden, str. 680.

⁷⁶ ČECHOV, A. P. *Můj život*. Praha: Svět sovětů, 1960. ISBN neuveden, str. 136.

Mužici jsou povídka psaná převážně popisnou formou, jejíž podstatou je detailní strohé vykreslení chudoby ruské vesnice devatenáctého století, bez výraznější dějové linie a hlubší analýzy. V novele *Můj život - vyprávění provinciálovo* (1896) se Čechov vrhá hlouběji do zákoutí duše a myslí ruského člověka. Dotýká se propastných rozdílů v životních podmínkách bohaté šlechty a většinového živořícího obyvatelstva. V tomto příběhu se mladý aristokrat Misail Alexandrovič Polozněv dobrovolně vzdává svých šlechtických privilegií, svého společenského postavení, protekčního místa v kanceláři, pohodlné budoucnosti a rozhodne se žít fyzickou prací. Toto jeho rozhodnutí však vzbudí veřejné pohoršení. Vlastní otec se ho zříká, vyhrožuje mu vyděděním. Dřívější přátelé se mu vyhýbají a ostýchají se s ním přicházet do kontaktu, aby s ním nebyli viděni. Čechov zde tvrdě útočí na tehdejší společenské konvence a předsudky. Upozorňuje, že i mezi prostými lidmi mohou růst jedinci s čistými úmysly a že není možné předem odsuzovat člověka jen na základě toho, že žije na pokraji chudoby a žije se poctivou prací. Přestože Misail Alexandrovič jedná zdánlivě nepochopitelně, navzdory ztrátě společenského postavení a vyhoštění na okraj společnosti se paradoxně stává šťastnějším: „*Sestřičko drahá... jak se mám polepšit, když jsem přesvědčen, že jednám podle svého svědomí? Pochop to! Ze začátku mě všechno zajímalo, všechno bylo nové, jako bych se byl znova narodil. Mohl jsem spát na zemi, chodit bos - to mi bylo zvlášť příjemné, mohl jsem stát mezi houfem obyčejných, prostých lidí, nikdo se přede mnou neostýchal a nikomu jsem nepřekážel, když padl na ulici drožkářský kůň, běžel jsem pomoci ho zvednout a nebál jsem se přitom, že si zamažu šaty. Nejvíc mě ale těšilo, že jsem se sám živil a nebyl nikomu na obtíž.*“⁷⁷

Duchovní oprávněnost jeho rozhodnutí je v příběhu podtržena postavami z vyšších kruhů, které si Misaila Alexandroviče váží, ale bojí se to veřejně přiznat. Doktor Blagovo navštěvuje Misaila za účelem vážných filozofických debat - s nikým jiným si tak hodnotně nepopovídá. Blagovova sestra Aňuta drahého Misaila miluje a tajně ho materiálně podporuje. A především se do něj pro jeho postoj k životu zamiluje dcera bohatého inženýra - Máša, kterou si bere za manželku, společně spravují statek a chtějí žít z toho, co sami vypěstují. Naráží však právě na problémy s vesničany, načež Máša statek i Misaila opouští. „*To, že jsem Vás potkala a poznala, byl nebeský paprsek světla, který ozářil můj život, ale to, že jsme se stala Vaší ženou, byla chyba... Byla*

⁷⁷ ČECHOV, A. P. *Můj život*. Praha: Svět sovětů, 1960. ISBN neuveden, str. 47.

rozmrzelá a na duši se jí usazoval rmut, ale já jsem si zatím na vesničany zvykal, začínal jsem je chápat a mít rád. Většinou to byli lidé s potlačenou obrazností. Nevzdělání, s ubohým a nejasným duševním obzorem, všichni měli stejné myšlenky o šedivé zemi, o všedních chmurných dnech a o černém chlebě, lidé, kteří jednali zchytrale, ale přitom schovávali hlavy do písku - neuměli počítat. Na senoseč nešli za dvacet rublů, ale šli za půl vědra vodky, ač by si za dvacet rublů mohli koupit čtyři vědra.“⁷⁸

Tady se Čechov poprvé uchyluje k ucelenému úsudku a vyjadřuje prostému lidu své sympatie a obdiv. Za jejich omezenou myslí, špínou, hrubostí, alkoholismem, nalinkovanými životy a neschopností vymanit ze svého utrpení, spatřuje cosi přirozeně čistého a pravdivého. Tedy to, co v sobě vzdělaná a sofistikovaná civilizace systematicky ubíjí. „*Stěpan měl pravdu, byli špinaví, byla mezi nimi opilost, hloupost i podvody, ale při tom všem jsem cítil, jak vesnický život má obecně silný a zdravý kořen. Ať je to sebenehrabanější živočich kráčejíci za pluhem, ať už se ohlupuje sebevíc vodkou, když se na něho podíváš zblízka, pocítíš, že má onu krajně potřebnou a důležitou vlastnost, kterou nemá ani Máša, ani doktor, věří totiž, že nejhlavnější na zemi je pravda, že spása jeho i všeho lidu záleží jen v pravdě, a proto si cení ze všeho na světě nejvíce spravedlnost. Říkal jsem ženě, že vidí skvrny na skle, ale pro ně nevidí sklo samé, neodpověděla mi.“⁷⁹*

⁷⁸ ČECHOV, A. P. *Výbor z díla II: povídky - dramata*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, str. 68.

⁷⁹ ČECHOV, A. P. *Můj život*. Praha: Svět sovětů, 1960. ISBN neuveden, str. 109.

ZÁVĚR

Carský režim, pod tíhou nepokojů a neutěšené situace v zemi, jen horko těžko odolával nespokojeným davům. S vědomím toho, co se na území Ruska odehrálo v následujících devadesáti letech, můžeme patrně děkovat Bohu, že se Čechov nedožil roku 1905 a první ruské - tehdy ještě krvavě potlačené - proletářské revoluce.

Čechovovy bezelstně míněné apely k oslavě fyzické práce a snaze o zrovnoprávnění začínaly mít na přelomu devatenáctého a dvacátého století nebezpečný podtext, jehož budoucí ideologickou zneužitelnost však tehdy ještě nebylo možno vytušit. *„Jest nutno, aby všichni bez výjimky, silní i slabí, bohatí i chudí, se rovnoměrně účastnili boje o existenci, a to každý sám za sebe, a není tu lepšího nivelizujícího prostředku než fyzická práce jakožto obecně závazná povinnost.“*⁸⁰

Totalitní komunistický režim, který se v Rusku v roce 1917 násilně ujal politické moci, by Čechova pro jeho cítění s nejnižší vrstvou obyvatelstva dost možná zařadil mezi spisovatele své oficiální literatury, jako se to stalo s Čechovovým přítelem Gorkým. Komunisté, věrni své zločinecké ideologii, se celé následující století snažili autorovy postoje interpretovat po svém, s cílem využít Čechovovy velikosti k vlastní propagandě. Za všechny zde jako zářný příklad uvádíme odpudivý úryvek z demagogického komentáře Vladimira Jermilova: *„Čechov jako jeho hrdinové zdaleka neměl představu o cestách, kterými vlast dojde k světlému, rozumnému životu, o silách, které ji povedou k tomuto životu, o dějinné úloze dělnické třídy... Uvidět revoluční aktivnost, sílu dělnické třídy, pochopit její vůdčí úlohu v blízké budoucnosti, spojit sen o vítězství krásy a pravdy v rodné zemi s revolučním bojem proletariátu - to vše Čechovovi nebylo dáno... Tragédie Čechova je v tom, že spisovatel, zaměřený tak bezvýhradně k budoucnosti, byl zcela vzdálen rostoucímu proletářskému hnutí... Čechov vzdálený revolučnímu hnutí své doby a marxistickému světovému názoru, dopouští se vážné chyby názorem, že lživá je nejenom politika buržoazní, liberální a narodnická, ale vůbec všechna politika.“*⁸¹

⁸⁰ ČECHOV, A. P. *Výbor z díla II: povídky - dramata*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, str. 30.

⁸¹ JERMILOV, V. *Dramatik A. P. Čechov*. Praha: Československý spisovatel, 1951. ISBN neuveden, str. 150.

A protože 15. července 1904 vyřkl Čechov v německém Badenweileru po vypití sklenice šampaňského slavné „Ich sterbe“, zůstává i pro následující generace nesmrtelným, politicky neposkvrněným humanistou a nenapodobitelným klasikem světové literatury...

ZDROJE

ANNĚNSKIJ, I. F. *Kniga otryženij*. Petrohrad, 1906. ISBN neuveden.

CIGÁNEK, Jan. A. P. *Čechov: Monografie*. Praha: Orbis, 1964. ISBN 11-013-64, 197 s.

ČECHOV, A. P. *A chce se žít*. Praha: Vyšehrad, 1949. ISBN neuveden, 751 s.

ČECHOV, A. P. *Dramata*. Praha: Odeon, 1988. Galerie klasiků. ISBN 01-073-88, 499 s.

ČECHOV, A. P. *Melancholický dekameron: Z povídek A. P. Čechova*. Praha: Svět sovětů, 1958. ISBN neuveden.

ČECHOV, A. P. *Můj život*. Praha: Svět sovětů, 1960. ISBN neuveden, 152 s.

ČECHOV, A. P. *Okamžiky*. Praha: Mladá Fronta, 1962. ISBN 23-092-62, 268 s.

ČECHOV, A. P. *Povídky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952. ISBN 301-14-4-58, 264 s.

ČECHOV, A. P. *Srdce nechodí samo*. Praha: Odeon, 1968. ISBN 01-119-68, 382 s.

ČECHOV, A. P. *Výbor z díla I: povídky*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, 327 s.

ČECHOV, A. P. *Výbor z díla II: povídky - dramata*. Praha: Svoboda, 1951. ISBN neuveden, 327 s.

ČECHOV, A. P. *Vybrané povídky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1956. ISBN neuveden, 229 s.

GORKIJ I ČECHOV. *Perepiska*. Moskva-Leningrad, 1937. ISBN neuveden.

HEMINGWAY, E. *Stařec a moře*. Praha: Československý spisovatel, 1957. ISBN neuveden, 113 s.

JERMILOV, V. *Dramatik A. P. Čechov*. Praha: Československý spisovatel, 1951. ISBN neuveden, 275 s.

KOLEKTIV AUTORŮ. *Kniha o velkých ruských spisovatelích*. Praha: Svět sovětů, 1954. ISBN neuveden, 1080 s.

KOLEKTIV AUTORŮ. *Deset ruských novel XIX. století*. Vyd. 1. Překlad Zdenka Bergrová. V Praze: Československý spisovatel, 1960. ISBN neuveden, 379 s.

KOLEKTIV AUTORŮ. *Setkání s Čechovem*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962. ISBN 01-082-62.

KUGEL, A. R. *Ruskije dramaturgi: Očerki těatralněgo kritika*. Moskva, 1933. ISBN neuveden.

LERMONTOV, M. J. *Hrdina naší doby*. Praha: Odeon, 1983. ISBN neuveden, 178 s.

MATHESIUS, B. *Básníci a buřiči: Výbor ze stati o literatuře*. Praha 1975. ISBN neuveden.

NOVOTNÝ, Vladimír. *Eseje o ruských spisovatelích*. Praha: Cherm, 2006, 359 s. ISBN 80-863-7025-9. 359 s.

PASTERNAK, B. L. *Doktor Živago*. Moskva: Knižnaja palata. ISBN neuveden.

SOLŽENICYN, Aleksandr Isajevič. *Souostroví Gulag, 1918-1956: pokus o umělecké pojednání*. Praha, 1990, 356 s. ISBN 80-900-2700-8.

SOLŽENICYN, A. I. *V kruhu prvním*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1992, 372 s. ISBN 80-204-0331-0.